

УДК 338.45

Г.З.Чекаловська,

Чортківський інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету,
м. Чортків

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано стан та тенденції фінансування вищої освіти у зарубіжних країнах. Досліджено основні способи державної та позабюджетної підтримки студентів за кордоном. Визначено елементи, які доцільно запровадити в Україні для покращення фінансування вищої освіти.

Проанализировано стан и тенденции финансирования высшего образования в зарубежных странах. Исследовано основные способы государственной и внебюджетной поддержки студентов за рубежом. Выделено элементы, которые можно внедрить в Украине для улучшения финансирования высшего образования.

The state and trends in financing of higher education in foreign countries are analysed. The main ways of the state and extra-budgetary support to foreign students are investigated. The elements that should be introduced in Ukraine in order to improve the financing of higher education are determined.

Ключові слова: вища освіта, фінансування освіти, зарубіжний досвід, грант, стипендія, освітній кредит, освітній ваучер.

Вища освіта багатьох країн світу розглядається як важливий інструмент національної економіки, значення і роль якої постійно зростає. Особливої уваги заслуговує зміна механізмів управління вищою освітою в країнах світу, це зокрема: зменшення впливу держави на вищу освіту, диверсифікація джерел фінансування, моделі управління вищою освітою та механізми підтримки студентів. Фінансування освіти стало останнім часом предметом особливої уваги, значною мірою завдяки прогресу в розумінні природи економічних інтересів суб'єктів, що діють на освітньому ринку, а також тому, що багато суспільно важливих заходів потребують значних коштів.

Проблемам фінансування вищої освіти присвячено низку робіт зарубіжних та вітчизняних вчених. Зокрема, питання фінансового забезпечення розвитку вищої освіти висвітлені у працях Т.Боголіб, В.Буковинського, С.Белякової, І.Каленюк, І.Кичко. Питанням державної підтримки студентів за кордоном приділяли увагу Х.Гофман, Н.Барр, Г.Джонсон. На необхідності вивчення способів фінансування освіти у зарубіжних країнах наголошували Т.Оболенська, Я.Яблонський, К.Левківський. Оцінюючи вклад науковців у вирішення питань фінансування діяльності вищих навчальних закладів, необхідно звернути увагу на потребу подальшого поглиблення теоретичних досліджень проблем системи освіти зарубіжних країн, а також пошук шляхів розв'язання проблем фінансування вищої освіти в Україні.

Узагальнити методологічні підходи щодо обґрунтування напрямів покращення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти на основі аналізу досвіду зарубіжних країн.

Практично у всіх розвинутих країнах світу існує розгалужена система фінансування освітньої галузі та розроблено безліч фінансових схем підтримки

студентства. За оцінками експертів, світові видатки на вищу освіту досягають 300 млрд. дол., що складає 1% світового ВВП. Приблизно 1/3 цих видатків припадає на країни, які розвиваються, де переважають державні університети, а фінансування здебільшого здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Фінансова залежність від держави означає, що фінансові можливості і перспективи розвитку вищих навчальних закладів залежать від стану державного бюджету. Однак протягом останніх років ситуація дещо змінилася, причому не на краще: "бюджетний дефіцит" у галузі вищої освіти став характерним майже для всіх країн світу. Це призвело, насамперед, до розширення джерел фінансування. Основними джерелами фінансування вищих навчальних закладів країн світу стали кошти держави, а також кошти від надання платних освітніх послуг. [1]

Можна виділити три базових типи фінансування вищої школи у світі: 1) ВНЗ, діяльність яких фінансується виключно за рахунок державних коштів; 2) фінансування виключно за недержавні кошти; 3) використання змішаного фінансування у різних пропорціях. [2, с.342]

Обсяг державного фінансування вищої освіти залежить від специфіки законодавчого, соціально-економічного стану кожної держави, від встановленої моделі національної освітньої системи.

У період з 2000 по 2008 рік витрати на навчальні заклади по всіх рівнях освіти збільшилася в середньому на 32% у країнах ОЕСР, відбиваючи той факт, що все більше людей здобувають середню та вищу освіту.

Країни ОЕСР витрачають 6,1% їх сукупного ВВП на освіту, хоча пропорції у країнах сильно відрізняються: більш як 7% в Чилі, Данії, Ісландії, Ізраїлі, Кореї, Норвегії та Сполучених Штатах, Україні, але на рівні або нижче 4,5% в Китаї, Чеській Республіці, Індонезії та Словацькій Республіці. [3]

Близько 61% від сукупного обсягу видатків ОЕСР на освітні установи, або 3,7% від сукупного ВВП витрачено на початкову, середню та професійну освіти. Майже третина витрат ОЕСР з питань освіти, або 1,9% від сукупного ВВП витрачається на вищу освіту. [8]

Як свідчать наведені дані за період з 2000 по 2008 рр., обсяг видатків на освіту в Україні має постійну тенденцію до зростання. Так, якщо у 2000 році видатки на освіту становили 7,1 млрд. грн., то в 2008 році вони збільшилися на 46,1 млрд. грн. і становили 53,8 млрд. грн. При цьому слід зазначити, що щорічний приріст обсягів видатків на освіту коливається в межах 22,0-40,4%, а порівнюючи зазначені показники з 2000 роком, слід зазначити, що їх обсяг зріс у 7,5 рази. Співвідношення видатків на освіту зведеного бюджету України до ВВП змінюється по роках від 5% у 2000 році до 7,6% у 2008. Згідно з нормативними вимогами ЮНЕСКО, рекомендований обсяг державних витрат на освіту повинен становити щонайменше шість відсотків ВВП країни. Таким

чином, обсяги фінансування освіти в Україні відповідають лише мінімальним міжнародним стандартам.

Сучасною тенденцією розвитку вищої освіти країн світу є диверсифікація джерел його фінансування. [4, с.23]

Процес диверсифікації джерел фінансування вищої освіти спостерігався на початку 80-х років у більшості країн світу. Так, починаючи з першої половини 90-х років, було проведено спостереження змін джерел і методів фінансування вищої освіти в різних європейських країнах. В ході спостереження спостерігалась диверсифікація джерел фінансування вищої освіти в Австралії, Данії, Фінляндії, Франції, Германії, Греції, Японії, Норвегії, Португалії, Іспанії, Великобританії, Сполучених Штатах, в результаті якої було зазначено, що закладам вищої освіти даних країн надано право знаходити додаткові джерела фінансування. Диверсифікація джерел фінансування стимулювалась скороченням обсягів державного фінансування вищої освіти. Пошук оптимального співвідношення між обсягами бюджетних і позабюджетних коштів, зміни методів фінансування став ключовою проблемою реформування системи вищої освіти в багатьох європейських країнах, а приватне фінансування в останні роки набуло все більшого поширення.

Сучасні економічні умови фінансового управління вищою освітою в деяких країнах світу дають приклади все більш жорстких вимог щодо контролю за витратами коштів вищих навчальних закладів. В умовах ринкової економіки все частіше виникає необхідність підвищення ефективності управління щодо використання державних коштів. Майже у всіх країнах світу фінансовий механізм характеризується недостатністю, що зумовлює фінансову діяльність закладів вищої освіти недостатньо прозорою. [5, с.19-25] В умовах розвинутих країн застосовуються кілька моделей фінансування освіти. Необхідно відзначити, що з усіх можливих моделей фінансування вищої освіти перевагу необхідно віддавати тій системі фінансування, яка підвищує ефективність гнучкої, динамічної і спрямованої на результати системи освіти, оскільки вона заснована на високому ступені виміру результатів діяльності індивідуумів і навчальних закладів.

Світова практика дає нам приклади наступних моделей державного фінансування освіти: фінансування за результатами діяльності, фінансування за видатками, договірне фінансування. Кожна модель державного фінансування характеризується своїми перевагами для однієї країни і недоліками для іншої. Метод фінансування "за результатами" базується на ефективності підготовки випускників і передбачає ретельний контроль якості надання освітніх послуг вищими навчальними закладами. Його використовують у Данії, Фінляндії, Ізраїлі, Голландії, США та інших країнах. Фінансування "за результатами" дозволяє уникнути неефективної роботи

вищих навчальних закладів і отримати високі результати на одиницю ресурсу. Однак урядовий контроль не завжди веде до досягнення цих цілей.

Пряме фінансування "за видатками" притаманне державам, в яких недостатньо розвинута освітня інфраструктура. Переваги такого методу фінансування полягають у тому, що він змушує навчальні заклади шукати додаткові кошти на ефективне використання визначеної суми, і таким чином, кошти перетікають у ті галузі, які спроможні ефективніше здійснювати навчання. Такий підхід використовують розвинуті країни (Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія) і деякі країни, що розвиваються (Китай, Нігерія). У більшості країн, які розвиваються (Бразилія, Аргентина, Індія), і в деяких розвинутих країнах (Греція, Італія) фінансування здійснюється на договірній основі. [6]

Договірне фінансування сприяє високому ступеню контролю уряду за системою вищої освіти в цілому, а також за деякими закладами. Основною особливістю даного фінансування є те, що рівень виділених фондів слабо пов'язаний з видами діяльності вищого навчального закладу. Різні зміни, наприклад, збільшення рівня прийому студентів, не обов'язково приводять до адекватного збільшення бюджету. Серед договірних систем можна виділити системи з наростаючим бюджетом (отримання щорічної надбавки, не пов'язаної зі змінами цін, відносно минулорічного бюджету), системи з угодами "ad hoc" (виділення бюджету на базі договору між представником навчального закладу і відповідними міністерствами або фінансовими установами, що базується на політичному впливі представників даного навчального закладу) та системи з фіксованим доходом (виділення урядом навчальним закладом фіксованого проценту від національного доходу, наприклад, у Йорданії навчальні заклади фінансуються з відсотків від поштового збору). [7]

Проте, відповідно до світових тенденцій, зростання обсягів залучення приватних коштів в освіту, підняття рівня оплати у більшості європейських університетів вимагає розробки дієвої державної політики у сфері матеріальної підтримки студентів.

За оцінками експертів, у міжнародній практиці вищої освіти існує декілька тисяч різноманітних способів матеріальної підтримки студентів, включаючи пільговий освітній кредит (Австралія та Великобританія), стипендії та гранти (Франція, Німеччина, США), субсидії на житло під час навчання (Великобританія) та ін. У цьому контексті країни можна розділити на чотири основні категорії:

1. Відсутність або низька плата за навчання і щедра система підтримки студентів (країни Північної Європи).
2. Висока плата за навчання і добре розвинена система підтримки студентів (Австралія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Сполучені Штати).

3. Висока плата за навчання, але менш розвинена система надання допомоги студентам (Японія та Корея).

4. Низька плата за навчання і менш розвинена система підтримки студентів (Австрія, Бельгія, Чехія, Франція, Ірландія, Італія, Португалія, Швейцарія, Іспанія і Мексика). [8]

Зупинимось більш детально на системі надання кредитів у зарубіжних країнах. Існують різноманітні види і технології надання освітніх кредитів. Їх можна умовно поділити за економічною ознакою сегментації ринку освітніх послуг на такі, що надаються за участю держави; приватними банками на комерційній основі; власне сферою вищої освіти.

Студентські позики мають 4 основні моделі: заставні позички з фіксованими платежами; заставні позички з прогресивними платежами; прогресивне оподаткування через податкову та страхову системи; відстрочена плата за навчання. Усі ці моделі реалізуються із залученням державних агентів. [9]

У США дуже поширені податкові кредити (кредит "Надія" і "Довічний навчальний кредит"). [10] Головна особливість податкового навчального кредиту полягає в тому, що його сума вираховується безпосередньо із суми федерального податку на дохід за принципом "долар за долар". Тобто студент самостійно оплачує вартість свого навчання, а отримавши роботу, держава частково компенсує йому витрати, зменшивши суму податку з доходу. Гранична сума кредиту визначається законодавчо. Чим вищий дохід студента, тим менший кредит він може отримати.

Паралельно з цією схемою в США широко застосовується і система відстроченої змінної оплати (іншими словами, авансова оплата) за навчання, аналог якої застосовується і в Україні. Схема передбачає фінансування ВНЗ частково за рахунок податків (державне фінансування) і частково за рахунок плати за навчання, яка вноситься студентами протягом періоду навчання. Позитивним у цій схемі є те, що плата за навчання надає університетам більше коштів для поточної діяльності, підвищення якості навчання і є єдиним можливим варіантом в умовах державного недофінансування ВНЗ. Проте недоліком схеми є недоступність вищої освіти для малозабезпечених сімей.

У таких країнах, як Австралія, Великобританія, Нова Зеландія, Франція, широко розповсюджене банківське кредитування навчання. [11] Наприклад, у Франції студентські кредити надаються під річні 7-9%. Строк повернення – 9-10 років із відстрочкою початку виплат на 4-5 років після закінчення ВНЗ. У більшості європейських країн існує система так званих пільгових кредитів, яка передбачає надання безвідсоткового кредиту: круглим сиротам, вихованцям будинків-інтернатів та інвалідам дитинства 1 та 2 групи; студентам із малозабезпечених сімей – з погашенням 50% від нарахованої суми відсоткових платежів за кредит із коштів Державного фонду сприяння

зайнятості. Правила надання кредитів суттєво відрізняються по країнах. В одних їх надання пов'язано із матеріальним становищем сім'ї (Німеччина, Нідерланди), в інших – кредити надаються всім, хто по них звертається (Данія, Швеція, Великобританія). В останні роки всі країни, які надають підтримку студентам (у вигляді грантів або кредитів), пов'язують її отримання із академічною успішністю, що перетворює їх в один із стимулів підвищення якості отриманої студентом освіти. Рівень цих вимог різний. Наприклад, Великобританія та Данія вимагають, щоб студент просто активно ставився до навчання, у Норвегії необхідно здати іспити відповідно до плану. У Швеції студенти повинні здавати щонайменше 75% іспитів у визначений час, у Німеччині вважають, що студент повинен отримати диплом у нормативні строки. [12]

Багато країн, включаючи Австралію та Великобританію, пропонують позики за нульовою відсотковою ставкою, тобто надають єдину відсоткову субсидію. Проте така політика не досягає жодної бажаної цілі – ця субсидія є надзвичайно дорогою, а отримане в результаті значне скорочення коштів несприятливо впливає як на якість освіти, так і її доступність.

У деяких країнах використовують або намагаються запровадити освітні ваучери (Австралія, Фінляндія, Нідерланди, Чилі, Швеція) – іменні державні зобов'язання, якими можна розраховуватись лише за власну освіту. Проте на практиці ваучерні схеми трансформуються в бюджетне фінансування ВНЗ за результатами їх роботи, оскільки кошти у ВНЗ надходять від держави, а не від споживачів. [10]

В Україні також передбачені програми пільгового державного кредитування обдарованої молоді на період до 15 років під 3% річних.

Аналіз вітчизняного досвіду надання освітніх кредитів дозволяє виявити такі основні проблеми, що стримують їх масове впровадження в нашій країні: високі процентні ставки (до 50% річних) – основна проблема для масового використання кредитного механізму в сфері освіти і науки; відсутність можливості значної відстрочки для погашення основного кредиту та відсотків за ним; труднощі із забезпеченням кредиту та страхуванням ризиків за ним.

Зважаючи на те, що освіта – це один з головних напрямів економічного зростання і основа розвитку суспільства, то необхідним є розв'язання проблем, що існують у цій сфері. Збільшення диференціації видів фінансового забезпечення вищої освіти значно підвищить освітній рівень населення в країні. Разом із переходом України на систему платного навчання необхідно запроваджувати нові шляхи державної матеріальної підтримки студентів з метою забезпечення принципу доступності освіти, підвищення конкуренції освіти.

Список використаних джерел:

1. Яременко Л. Економіка вищої школи зарубіжних країн в сучасних умовах господарювання // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2009_13/Yaremenko.pdf
2. Норд Г.П., Руденко Н.О. Особливості фінансування бюджетних установ на прикладі ВНЗ // Вісник ЖДТУ.- № 4 (54).- С. 342-347.
3. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і Болонський процес: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дмитриченко М.Ф., Хорошун Б.І., Язвінська О.М., Данчук В.Д.- К.: Знання України, 2007.- 440 с.
4. Курбатова М.В. Образовательное субсидирование в новом механизме финансирования высшего образования / М.В. Курбатова // Экономика образования. - №2. - 2005. - С.23 - 40.
5. Бармин П.В. Разработка и внедрение системы бюджетного управления высшим учебным заведением / П.В. Бармин, А.А. Сиганьков // Экономика образования. - №1. - 2002. - С.19 - 25.
6. Дэгтяр О., Календжян Я.В. Адаптація зарубіжного досвіду державного фінансування вищої освіти // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Trpdu/2010_4/doc/1/01.pdf
7. Болонський В. Вища освіта України на рубежі тисячоліть. Проблеми глобалізації та інтернаціоналізації / В. Болонський. - К., 1998. - 227 с.
8. Education at a Glance 2011 OECD indicators // [Electronic resource]. - Mode of access: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en>
9. Боголіб Т. М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти // Фінанси України.- 2005.- № 2.- С.106-114.
10. Железов Б. В. Организация финансирования высшего образования в странах ОЭСР: основные тенденции и опыт для России / Б. В. Железов, В. С. Вахштайн, Т. А. Мешкова // Финансирование и доступность высшего образования: интернет-конференция, Санкт-Петербург, 10 сент. - 30 окт. 2004 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/179538.html>.
11. Барр Н. Финансирование высшего образования / Н. Барр // Университетское управление. - 2006. - № 3(43). - С. 84-89.
12. Кичко І. І. Фінансування освіти в умовах формування соціально орієнтованої економіки / І.І.Кичко // Фінанси України. - 2003. - № 1. - С. 53-59.